

vermelde kinderen en enkele bastaarden niet opgenomen (37, 46, 70, 102-103). Deze kleine aanvullingen en verbeteringen op het genealogische materiaal zijn in wezen het belangrijkste van het boek. Na het genealogische gedeelte volgen nog een aardig hoofdstuk over de 'grafelijke bijzettingen' en de, niet erg sterke, 'samenvatting en conclusies'.

Gravinnen van Holland heeft op het eerste gezicht alle elementen in zich van een succesformule — vrouwen, middeleeuwen, stambomen —; de uitwerking maakt echter dat noch de vrouwenhistoricus, noch de mediëvist, noch de genealoog met dit boek echt gelukkig kan zijn.

J. A. M. Y. Bos-Rops

E. J. Harenberg, e. a., ed., *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326. Tweede aflevering St. Maria-Magdalena klooster te Nijmegen, Munsterabdij te Roermond (eerste gedeelte)* (Rijks Geschiedkundige Publication; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1984, xix + 84 documenten nr. 1218.12.31-1318.05.30 + 31 blz. indices, f40,-, ISBN 90 247 8061 6).

Deze tweede aflevering van het Gelders oorkondenboek wordt bezorgd door E. J. Harenberg en M. S. Polak, bijgestaan door de heren F. Ketner en M. Dillo. De titelpagina vermeldt dat deze aflevering de oorkonden omvat bestemd voor Gelderse instellingen en personen, bewaard in de fondsen van St. Maria-Magdalena Nijmegen en van de abdij van Roermond, doch — geen enkele titel is perfect — het eerste document komt uit het parochie-archief van Aldekerk.

Losbladig uitgeven laat toe niet chronologisch te werk te gaan, maar fonds per fonds. Het positieve effect blijkt hier zonneklaar. In tal van gevallen kunnen de uitgevers uit confrontaties van oorkonden uit het zelfde fonds belangrijke elementen halen voor reconstructie en kritiek. Het is een weg die snelle en soliede resultaten meebrengt. Het is wel — zoals ik al aanstipte in mijn recensie alhier, deel 100, 269-272 — geen zuinige uitweg. Prompt worden de voorziene cumulatieve indices nu inderdaad afgevoerd.

Nog meer bijsturing. Ik dacht dat de Münchense *Schwaneberger Farbenführer* uit 1968, in aflevering 1 gehanteerd om de allersubtielste nuances in scribenten-inkten te detecteren, hèt van hèt was. Weg ermee. Leve de tabel van Munsell (Baltimore) uit 1975. Geen nood dat nu alle identificaties in aflevering 1 op slag fout zijn: op pagina xi van aflevering 2 redt een concordantie ons uit deze nood. En opnieuw staat de recensent die al naïefweg in de oude kleuren was gaan geloven, paf dat de uitgevers met zoveel trefzekerheid vaststellen kunnen, dat wat vroeger geelbruin heette nu diepbruin is, en wat nu geelbruin is vroeger okerbruin was. En wie dacht dat hij grijs en rood toch wel mooi van elkaar kan onderscheiden, moet nu verbauwereerd incasseren dat grijsbruin van toen gewoon bruin is, terwijl bruin van toen in feite roodbruin blijkt te zijn. Elke uitgever zal zo wel zijn eigen aller-individueelste kleurenblindheidjes bezitten (Monet lijkt zelf niet beseft te hebben dat hij zoveel blauw gebruikte in zijn panelen). Ik bedoel maar: als er ooit met die kleuren iets gedaan wordt voor authenticiteitskritiek (en welke andere finaliteit is er denkbaar), zal toch vooraf een 'commissaris van kleuren' de kleur-appreciaties van de diverse diplomaten moeten homogeniseren.

De hiernavolgende kritische bedenkingen doen geheel geen afbreuk aan mijn grenzeloze bewondering voor de hier geboden eruditie. Het gaat om verschillen in visie en invalshoeken, waarbij (hopelijk) beide standpunten als honorabel zullen onderkend worden.

Vooreerst op het terrein der *chronologie*. Vermits nieuwjaarstijl in de dertiende eeuw

onbekend lijkt zijn oplossingen als 1218.12.31 en 1218.00.00 (eerste en tweede document) uit den boze. Termini geven de afstand aan, niet op basis van de '1218' uit de bron, doch van de mogelijk gebruikte jaartijlen, in dit geval 24-25 december 1217 (Kerststijl) en 5-6-7 april 1219 (Paasstijl). Het is dus fout in het eerste stuk '31 dec. 1218' te hanteren, en in het tweede stuk '1218 apr. 13/14', indien, zoals de uitgever daar zegt 'naar kerst-of voorjaarsstijl gedateerd is' (ik vermoed dat met *kerst* hier *paasstijl* bedoeld is). Ik zou ook 'voorjaarsstijl' vermijden: is dat paas- of boodschapsstijl? Deze laatste komt namelijk ook voor (bijvoorbeeld 1223.03.24). Nog iets: in het eerste stuk had de hele datum in het kopregest tussen haakjes moeten komen, zoals bij '1231.11.11'. De moet bekennen dat ik nog steeds niet begrijp waarom in de kopregesten de ene keer wel een eenheid van de vroegst mogelijke datering wordt afgetrokken, en dan weer niet (ix).—En waarom is er in document '1228.03.25' plots slechts paas-zaterdag als terminus, waar dit elders steeds paas-zaterdag en -vrijdag was. — Wanneer er bij document '1223.03.24' twee jaar ligt tussen de rechtshandeling en de oorkonding, waarom zou dan de bevestiging door de voogd van Meersen niet één jaar later mogen komen, zodat de twee opties '1222 mrt 25-31' en '1223 mrt. 1-24' even valabel blijven. — Steunen de beweringen dat de schepenen van Nijmegen ('1292.02.22') en Geldern ('1292.02.26') geen paasstijl hanteren, en de abt van Kamp ('1295.03.20') wel, op echt jaartijl-onderzoek? Zo ja, zou dat toch best geëxpliciteerd worden. Wat is de waarde van, in het tweede geval, 'geen reden te veronderstellen', en in het derde 'het gebruik ... is verondersteld'?

Op het vlak van de *diplomatiek* verbaas ik me er over dat Harenberg zich lijkt te verbazen over het nochtans heel frequent voorkomen van oorkonden-zonder-datatio. Bij document 1218.12.31 nummer 1, wenst hij het ontbreken van een datum-regel toe te schrijven aan een onvolledige overlevering. Het gaat nochtans om een diplomatisch type waarbij dit heel normaal is. — De diplomatische vergelijkingspunten beperken zich tot andere documenten uit de gebruikte fondsen (bestemd voor dezelfde destinataris). Indien ook, zij het sporadisch, vergeleken was met oorkonden van dezelfde oorkonders in andere fondsen, zouden misschien heel wat nu onoplosbare, maar gestelde, vragen hun beslag krijgen. Documenten '1229.07.04' en '1230.01.02' respectievelijk uitgaande van de vrouwe van Putten en de bisschop van Luik, zijn erg verwant. Vermits het tweede stuk zeker jonger is, moet het eerste dus voor-oorkonde zijn. De bewuste oorkonden vertonen nogal wat Romeins-rechterlijke termen, en dat is heel vroeg. Smeets schrijft ze aan het milieu van St. Servaas Maastricht toe, en dat zou wijzen op een redactie in Maastricht, waar het eerste document geacteerd werd. Maar Harenberg prefereert Luik. Om zijn these hard te maken ware het wenselijke na te gaan via diktaatvergelijking met Luikse bisschops-oorkonden of het tweede stuk daar kan opgesteld zijn. Zo ja, dan zijn de gelijkende zinnen in stuk één eveneens aan Luik toe te schrijven, waar ze dan beide zijn voorbereid qua redactie (niet evident qua scriptio).

Tenslotte mijn *paleografische* bedenkingen. In tegenstelling tot de heer Harenberg, en vele andere uitgevers van middeleeuwse teksten, ben ik, op grond van mijn onderwijs-ervaring van schriften van de laat-romeinse tijd tot de negentiende eeuw, tot de overtuiging gekomen dat u, v en n door scribenten werden weergegeven hetzij door twee gejuxtaposeerde beentjes (dubbele i zonder punten), hetzij door iets dat op u of op v of op n lijkt, dat sommige scribenten het onderscheid tussen deze drie symbolen wel, andere dat niet maken, sommigen een systeem volgen, anderen de vier vormen willekeurig door elkaar hanteren. De vormen zijn onderling verwisselbaar net zoals de drie vormen van de *r* (waar niemand zich om bekommert, omdat het resultaat toch steeds *r* is) of de vele gedaanten van de *s*. Ook bij *r* en *s* speelt soms de grafische

Umwelt, soms willekeur, zodat in een identieke grafische context de ene keer de lange, de andere keer de ronde *s* opduikt. Wat is de consequentie van dit alles? Dat het geen zin heeft deze grafische variaties *u*, *v* en *n* (want meer is het niet) krampachtig te willen respecteren in de uitgave (zomin als bij de vormen van *r* en *s*). Mooiste bewijs is document '1285.10.17', waarin *novi* staat waar evident *noni* dient gelezen. Toch geeft Harenberg *novi* uit omdat de scribent iets schrijft dat op *onze v* (of *u*?) lijkt, wat echter niet *zijn v* of *u* hoeft te zijn. Trouwens in document '1292.02.22', voorlaatste lijn van de foto lees ik *dui*, wat door de uitgever zonder verpinken als *dni* (voor Domini) gelezen wordt. Terecht. Ik wilde echter aantonen ex absurdo dat het geen zin heeft te klagen over het moeilijke onderscheid tussen *c* en *t*, tussen *n*, *v* en *u* (in document '1267.10.05' en '1265.08.24'). — Hetzelfde geldt overigens voor het respecteren van zogenaamde 'hoofdletters'. Behalve in enkele gevallen waar majuskel-vormen bewust diacritisch bedoeld zijn om bijvoorbeeld een eigennaam te discrimineren, hecht de scribent, meen ik, er zelden meer betekenis aan dan die van een grafische fantasie. Als ik even advocaat van de duivel wil spelen, verwijs ik naar editie '1261.03.19' waar de heer Harenberg zelf begint te wankelen, namelijk of in *largiti* (regel 6) de / wel als hoofdletter is bedoeld (natuurlijk niet!), en waar ik vind dat het woord er na (*fuertint*) door Harenberg als majuskel had moeten onderkend worden, vanuit zijn standpunt, dat niet het mijne is. De Belgische Koninklijke Commissie voor Geschiedenis heeft het realistischer opgelost door haar uitgevers te adviseren te normaliseren, behalve bij eigennamen, naar modern gebruik (voorschriften nummer 18).

Op het vlak der tekst-editie koos Harenberg voor het uitgeven naar de eerste kopie, dus *B*, indien het origineel ontbreekt, en is hij gekant tegen elke assemblage om de tekst te herstellen (eerste aflevering, xxvii). Dat is zijn goed recht. Bc heb hierover reeds geïroniseerd in mijn eerste recensie. Twee opmerkingen. Ik was in de waan dat β (= basis der editie) steeds de *beste* kopie zou zijn. Uit document '1245.03.08' blijkt nu dat *B* enkel de *oudste* kopie is. Wat nu als die kopie schabouwelijk slecht is, en het jongere *C* perfect vormgetrouw? Maar vooral: in document '1258.08.05' wordt *B* in de editie (en niet in de nopt, zoals men zou verwachten) verbeterd op basis van de vroegere uitgave *A*. En ik die dacht dat *B* heilig was. Nochtans zei de uitgever in aflevering 1, xxvii, dat hij de basistekst, *A* of *B*, uitgeeft, zelfs bij aperte fouten. Dit is evenmin gerespecteerd in document '1223.01.28', waar passages (zie noten *g* en *n*) aangevuld werden op grond van het formulier van overeenkomstige pauselijke oorkonden. Zo zou ik het ook doen, maar Harenberg wees deze 'assemblagetechniek' precies af.

Er is nog meer glad ijs. In document '1244.04.02' suggereert de uitgever dat *defencioni* als *defensione* (de vorm bij Niermeyer) dient gelezen. Waarom dan in document '1267.10.05' geen *sic*, voor de evenmin bij Niermeyer voorkomende vorm 'discrecioni'.

Net als in mijn vorige recensie, wil ik mijn bewondering voor deze lawine van erudiete informatie nog eens duidelijk onderlijnen. Als er iets ontspoor is het omdat niet duidelijk is dat de lawine ook ergens toe dient. Het nut zou bestaan in echtheidskritiek. Precies dat is na 1200 nog maar zelden aan de orde. In deze hele aflevering wordt slechts één keer (document '1224.08.21', 2) dergelijke bedenking gemaakt en afgewezen. De ironie wil nu dat precies met deze oorkonde, en de ermee samenhangende, meer aan de hand zou kunnen zijn. En precies op deze puzzel gaat de uitgever niet echt in. Hij signaleert wel dat enkele keren 'juni' in data voorkomt waar het 'juli' zou moeten zijn. Vermits deze 'fout' voorkomt in de kopieën van twee verschillende oorkonden meent Harenberg terecht dat niet aan een kopiïstfout te kunnen toeschrijven, maar wel aan een 'dateringsfout' in de twee verloren originelen (zie '1224.06.14', 2). Mogelijk. Maar er blijven vele intrigerende vragen. Document '1224.06.17' van dezelfde

oorkonder, en met hetzelfde dictaat, geeft wel de juiste maand: zou die juist mikken? — In document '1224.08.21', 4, staat er bij dezelfde oorkonder 'juli' waar het 'juni' zou moeten zijn volgens noot *h*. En nog verrassender. In beide bewaarde originelen van document '1224.06.16' is in beide gevallen in de datum het woord 'juli' geschreven door een andere hand en/of met een andere stijl (het eerste is opgemerkt, pagina 15, noot *n*, het tweede niet). Ik heb voor al deze vragen geen pasklare oplossing, maar er lijkt een systeem, zelfs manipulatie, achter te steken. Wat ik zou wensen is dat de uitgever hier de kans niet onbenut zou laten om al deze gegevens, die nu verspreid liggen, eens samen te brengen. Er is een begin van oplossing in document '1224.08.21', 2. Ik beweer niet dat de stukken onecht zijn, maar de 'fouten' met de data lijken niet onschuldig.

Moge uit deze kritische opmerkingen mijn diepe erkentelijkheid voor het werk van de Gelderse diplomatenploeg gebleken zijn.

W. Prevenier

L. Breure, *Doodsbeleving en levenshouding. Een historisch-psychologische studie betreffende de Moderne Devotie in het IJsselgebied in de veertiende en vijftiende eeuw* (Dissertatie Utrecht, 1987, Middeleeuwse studies en bronnen V; Hilversum: Verloren, 1987, 298 blz., f46,-, ISBN 90 6550 2114).

Wellicht tot verbazing van velen blijft de Moderne Devotie een geliefd onderzoeksterrein voor mediëvisten uit de Lage Landen. In het Utrechtse proefschrift van Leendert Breure wordt op het gebied van de studie van de Moderne Devotie aangetoond hoe men nog tot nieuwe resultaten kan komen door sinds lang bekende bronnen (klooster- en huiskronieken en gebundelde biografieën) opnieuw te bevragen met behulp van recent verworven inzichten en onderzoeksmethodes.

De auteur had voordien al enkele keren zijn oorspronkelijke werkwijze toegelicht, onder meer op het Nijmeegse Geert Grotecongres van 27-29 september 1984, in een bijdrage achteraf in de congresbundel gepubliceerd als 'Het devote sterven als menselijke ervaring', *Ons Geestelijk Erf*, LIX (1985) 457-469. Breure publiceerde toen de voorlopige resultaten van een bronnenonderzoek aan de hand van met de computer samengestelde woordenlijsten en frequentietellingen. En ook in de CIP-gegevens van zijn dissertatie wordt vermeld dat zijn boek onder de trefwoorden 'Moderne Devotie/computertoepassing in de historiografie' moet worden opgenomen. Uit het 'voorwoord' (3-4) wordt duidelijk dat de auteur zich heel wat moeite heeft getroost om allerlei computertechnieken onder de knie te krijgen. Een en ander heeft blijkens zijn curriculum vitae (291) resultaten gehad voor zijn verdere loopbaan. Daar staat tegenover dat in het boek, waarvoor in 'een betrekkelijk lange periode het bijbehorende onderzoek is verricht' (3), nauwelijks 40 pagina's (218-252, 269-274) worden besteed aan de computeranalyse van bronteksten met de resultaten daarvan 'in het perspectief van de historische ontwikkeling'. Daarbij is dan nog een wijdlopende inleiding meegerekend. Hier dient benadrukt dat de auteur pionierswerk heeft verricht. Er is sprake van teksten 'die integraal op ponskaarten dienden te worden overgebracht' (3) en van een door hem met veel moeite ontworpen programma-pakket *Histora*. Dit programma-pakket was door de auteur al gedurende enkele jaren ontwikkeld, toen vanaf 1980 over heel de wereld het *Oxford Concordance Program* voor de analyse van teksten werd verspreid (238-239). Dit alles noopt ons tot de bedenking of al die inspanningen werkelijk